

Uluslararası Uyğur Araştırmaları Dergisi, Sayı: 3, 2014, Sayfa: 1-7.
Xelqara Uyur Tetqiqati Journali, San: 3, 2014, Sehiye: 1-7.
International Journal of Uyghur Studies, Volume: 3, 2014, Page: 1-7.

MUHEMMED SIDIK ZEL LÎ VE SAK NAMES

*Filiz KILIÇ**

ÖZET

Anadolu coğrafyasına uzak bir bölgede bulunan Doğu Türkistan toprakları, tarih boyunca Türk kültürünün ve edebiyatının şekillendiği ve geliştiği önemli merkezlerden biridir. Uyğur Türklerinin yaşadığı bu coğrafyada gerek "Halk Edebiyatı" gerekse "Klasik Türk Edebiyatı" alanında birçok şair yetişmiş ve bu şairler sayısız eser kaleme almışlardır. Bu sahada yetişmiş klasik Türk edebiyatı şairlerinden biri de Muhammed Sıdık Zelîlî'dir. 1676-1680 yılları arasında Yarkent'de doğmuş olan Zelîlî, iyi bir medrese eğitimi almıştır. Divan, Sepername, Çilten Tezkiresi, Hoca Muhammed Şerif Büzrukvar Tezkiresi gibi birçok esere imza atan şairin, 1755 yılında vefat ettiği kuvvetle muhtemeldir.

Bu çalışmada, Muhammed Sıdık Zelîlî'nin yetiştiği ortam, onun hayatı ve eserleri üzerinde durularak divanında yer alan sakinamesinin metni verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Uyğur, Divan şiiri, Zelîlî, Sakinâme.

MUHEMMED SIDIK ZEL LÎ AND HIS SAK -NAME

ABSTRACT

East Turkestan lands, far away from Anatolian geography, has been an important centre where Turkish culture and literature taken form and developed throughout the history. In this geography where Uyğur Turks live, not only in the field of "folk-literature" but also in the field of "Classical Turkish Literature" many poets grew up and wrote numerous master pieces there. One of those Classical Turkish Literature poets is Muhammed Sıdık Zelîlî. Zelîlî, who was born in Yarkent between the years 1676-1680, had a good Madrassa education. Divan, Sepername, Çiltan Tezkiresi, Hoca Muhammed Şerif Büzrukvar Tezkiresi (tezkire = a collection of biographies), are some of his great works. He most likely passed away in 1755.

In this study, Muhammed Sıdık Zelîlî's life, the place where he grew up and his art will be dwelled on, and the text of Saki-Name from his dewan will be given.

Keywords: Uyğur Turks, Dewan Poetry, Muhammed Sıdık Zelîlî, Sakinâme.

Giri

Klasik Türk edebiyatı çok geni bir co rafyada kabul görmü bir edebiyattır. Her ne kadar klasik Türk edebiyatı dendi inde akla gelen Anadolu sahası olsa da Türkçenin edebî dil oldu u hemen tüm sahalarda az ya da çok kendini göstermi tir. Klasik Türk edebiyatının inki af imkânı buldu u sahalar arasında Türk edebî yazı dilinin en önemli kollarından biri olan Ça atay sahası da bulunmaktadır. Ça atay edebî yazı dili özellikle Ali ir Nevâî'yle birlikte çok güçlü bir inki af sürecine girmi , onun sayesinde hemen tüm Türk co rafyalarında itibar gören bir edebî saha olarak kar ımıza çıkmı tir. Ça atay edebî yazı dili, her ne kadar Ali ir Nevâî'den sonra onun kudretinde edip ve air yeti tirememi olsa da 20. yüzyıl ba larında Özbek Türkçesi, yeni Uygur Türkçesi gibi farklı edebî yazı dillerine ayrılanı kadar kendinden söz ettirmeye devam etmi tir. Pek çok Uygur Türkü, yeni Uygur Türkçesinin olu umuna kadar bu saha içinde eser vermi tir. Gazel, kaside, mesnevi, kıt'a, rubaî gibi klasik Türk edebiyatının hemen her nazım ekli Uygur Türkleri arasında itibar bulmu tur. Uygur Türkü olup da klasik Türk edebiyatı etrafında eserler vermi airlerden birisi de Muhammed Sıdık Zelîlî'dir.

1. Muhammed Sıdık Zelîlî'nin Hayatı

17. yüzyılın son çeyre inde do up 18. yüzyılın ilk yarısında klasik Türk iirinin çe itli nazım ekil ve türlerinde eserler kaleme alan airlerden biri de Muhammed Sıdık Zelîlî'dir. Muhammed Sıdık, “ate , kadri olmayan, fakir ve a a ı” manalarına gelen Zelîlî mahlasını kullanmı tır¹. airin hayatı hakkındaki bilgilere eserlerinden ula ılmaktadır. Tahminen Hicri 1087-1091 (Miladi 1676-1680) yıllarında do mu tur. iirlerinden Yarkent'te do du u² ve otuz ya ına kadar orada ya adı ı anla ılmaktadır. Zelîlî Yarkent'te bulunan “Hanlık Mederese”sinde tahsil görmü ³, Arapça ve Farsça ö renmi tir⁴. airin “Sefername” adlı eserinde de bu hususta önemli bilgiler bulunmaktadır⁵.

iirlerinde Mevlana, Bayezid Bistamî, emseddin Tebrizî, Bahaddin Nak ibendî, Abdurrahman Camî, Ali ir Nevâî gibi önemli ahsiyetlerden ve eserlerinden bahsetmektedir⁶. Zelîlî'nin ya adı ı dönem Yarkent Hanlı ı'nın son dönemidir. Bu dönemdeki halkın zulme kar ı mücadelesi ve aydınların bu mücadeledeki öncülü ü edebî eserlere yansıma tır. Zelîlî'nin iirlerinde de bu motifler sıklıkla yer almaktadır⁷. Sefername adlı eserinden airin Hoten, Aksu, Kuça ve Turfan'da bulundu u elli ya ında iken de tekrar Hoten'e döndü ü anla ılmaktadır⁸.

airin ne zaman ve nerede vefat etti i hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte bu hususta çe itli görü ler bulunmaktadır. Ancak iirlerinden anla ıldı ına göre yetmi ini geçkin bir ya ta⁹ vefat etmi tir. Ayrıca Zelîlî'nin Hoten'de vefat etti i ve Hoten'in “Altınlıkum” mahallesinde bulunan “Altın Mezar”a defnedildi i rivayet edilmektedir. Mezarı günümüzde de önemli ziyaret yerlerinden biridir. Onun mezarı “Muhammed Sıdık

¹ Uy ur Edebiyat Tarihi, 2. Cilt, Milletler Ne riyatı, Pekin 2006, s.676; Filiz Kılıç, Uygur Sahasında Yeti en Bir Divan airi: Muhammed Sıdık Zelîlî”, 11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı, 10-16 Haziran 2013, Kırgızistan 2013, s. 727.

² min Tursun, Zelîlî Divanı, Milletler Ne riyatı, Pekin 1985, s. 158; Filiz Kılıç, age, s. 727.

³ Uy ur Edebiyat Tarihi, s. 673; Filiz Kılıç, age, s. 727.

⁴ eyretcan Osman, Uy ur Kilassik Edebiyatı Kiskıçe Tarihi, 2. Cilt, s. 478; Filiz Kılıç, age, s. 727.

⁵ Uy ur Edebiyat Tarihi, s. 674; Filiz Kılıç, age, s. 727.

⁶ Uy ur Edebiyat Tarihi, s.675; Filiz Kılıç, age, s. 727.

⁷ Uy urların Kedimki Edebiyatı, 2. Cilt, incan Maarif Ne riyatı, Ürümçi, s. 332; Filiz Kılıç, age, s. 727.

⁸ Uy ur Edebiyat Tarihi, s.676; Filiz Kılıç, age, s. 727.

⁹ eyretcan Osman, age, s. 478; Filiz Kılıç, age, s. 728.

Yerkendi Halpem Kabri” olarak bilinmekte¹⁰ ve bu mezarı ziyaretin ardından dilekleri kabul olanlar, çocuklarına “Muhammed Sıdık” adını vermektedirler¹¹.

2. Muhammed Sıdık Zelîf’in Eserleri

Zelîf, Uygur romantik-realist iirine yeni bir boyut kazandıran özgün bir airdir. Gazelhanlıkta önemli bir yeri olan air kendisinden önceki airlerin gelene ini devam ettirmi ve Ali ir Nevâî’yi üstadı olarak kabul etmi tir¹².

Zelîf’in Sefername, Tezkire-i Çilten, Tezkire-i Hoca Muhammed erif Büzrükvar adlı eserleri, Divan-ı Külliyyat-ı Zelîf ve Divan-ı Zelîf adlı bir divanı ve bir divançesi bulunmaktadır. Bu iki divan “Divan-ı Zelîf” adı ile birle tirilip basılmı tir¹³.

Zelîf, eserlerinde Arapça ve Farsçayı da kullanmı tir. air eserlerinde sosyal hayata da yer vermi ; vatanperverlik, halkçılık ve adalet gibi konuları i lemi tir¹⁴.

2.1. Divan-ı Zelîf

Bu eser, airin bir divanı ile divançesinin birle tirilmesiyle olu turulmu tur. Eser Tursun Niyaz tarafından 1985 yılında yeni Uygur harfleriyle Milletler Ne riyatı’nda basılmı tir. Divanda 196 gazel, 27 rubai, 18 muhammes, 5 müstezat, 2 kaside ve 2 sakiname bulunmaktadır¹⁵. air, gazellerinde aruzun Hezec, Recez, Remel, Mutekarib, Munserih, Taviil ve Hafif bahirlerini çokça kullanmı tir. Gazelleri genellikle 5-7 beyitten olu maktadır. Ancak 9, 15 ve 17 beyitlik gazelleri de bulunmaktadır. Divanda gazelleri “elif ba” sistemine göre tertip edilmi tir¹⁶.

2.2. Sefername

1718 yılında yazılmı olup 2800 mısradan olu an eser Zelîf’in hayatında önemli bir yere sahiptir. Sefername 3 kısımdan olu maktadır. Birinci kısım, münacaat mahiyetindedir. kinci kısım, airin Yarkent’ten ba layıp Ka gar’a uzanan yolculu unu anlatır. Üçüncü kısımda ise Yarkent’e döndü ünde dostu air Molla Gazel ile Hoten bölgesinde yaptıkları seyahat yer alır. Ayrıca eserde çe itli efsane ve rivayetlere de yer verilmi tir¹⁷.

2.3. Tezkire-i Hoca Muhammed erif

Tezkire-i Hoca Muhammed erif Büzrükvar adı ile de bilinen eser 1742 yılında yazılmı olup 770 beyitten olu maktadır. Eserde Said Han ve Abdure id Han’ın üstadı Hoca Muhammed erif’in hayatı anlatılmaktadır¹⁸.

¹⁰ eyretcan Osman, *age*, s.478; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹¹ *Uygur Edebiyat Tarihi*, s.678; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹² eyretcan Osman, *age*, s.478-479; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹³ eyretcan Osman, *age*, s. 478; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹⁴ eyretcan Osman, *age*, s. 480; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹⁵ min Tursun, *age*, s. 665; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹⁶ min Tursun, *age*, s. 665; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹⁷ eyretcan Osman, *age*, s. 481-482; min Tursun, *Zelîf Divanı, Milletler Ne riyatı*, Pekin 1985, s. 665; Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

¹⁸ eyretcan Osman, *age*, s. 478, Filiz Kılıç, *age*, s. 728.

2.4. Tezkire-i Çilten

1736 yılında yazılan eser 226 beyitten oluşmakta ve dinî motifler içermektedir. Zelîlî bu eserinde Yarkent'te bulunan "Çilten Mezarları" hakkındaki rivayet ve kıssalara yer vermiştir¹⁹.

Sonuç olarak farklı Türk boyları arasında ve geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüş olan Klasik Türk şiiri geleneği, Uygur Türkleri arasında ilk ürünlerini 14. yüzyılda vermeye başlamış ve 19. yüzyılda da zirveye ulaşmıştır. Bu sahada klasik Türk şiirinin nazım şekli ve türlerinin hemen hepsinde ürünler verilmiştir. 18. yüzyılda bu sahada yetmiş ve Ali Şir Nevâî'nin takipçilerinden biri de Muhammed Sıdık Zelîlî'dir.

Türkiye'de klasik Türk edebiyatı alanında çalışmaları araştırmacıların Orta Asya coğrafyasını yeterince tanımadığı ya da ihmal ettiği bir gerçektir. Bu noktada özellikle Özbekistan ve Uygur Türkleri arasında yetmiş şiirlerin ve onların kaleme aldığı eserlerin Türkiye'de de tanıtılması, incelenmesi ve mukayeseli olarak değerlendirilmesi elzemdir. Bu tarz çalışmalar yapıldığında, Klasik Türk şiirinin Türk boyları arasındaki kaynakları, sözlü ve yazılı eserler arasındaki ilişkisi, bu eserlerdeki deyim ve dönüm daha kapsamlı ve nitelikli olarak ortaya konulacaktır.

3. Sâkî-nâme

edeh tut sâî-i îrîn-fesâne
Be-âvâz-ı ney u çeng ü çeâne.
Sürûd-ı erânun âlemge tolsun
Fî ânidin îyâmetâyim olsun.
Külâhı ö'leki kiydi ızıl gül
Per ü bâlini yuldi zâr bülbül.
Mu'anni eylegeç munda terâne
Çemen çekti erâbı âîâne.
Serâv u bâ'u ayvân birle menzer
mâreti ki cennetke berâber
Köñül körgeñ zemân murı su'en-goy
Térekler durur ataran leb-i leb-coy
Çü yafra lar edu e tî tartıp
A arsu aldıda zencîr tartıp
Nezer yetkünçe açılıpdurur gül
Ki her yan çeh çeh âvâz-ı bülbül
Gül-i süru u sâri sed-berg sevsen

¹⁹ Uyur Edebiyat Tarihi, s. 691; Filiz Kılıç, age, s. 728.

Gül-i re'nâ e eytur bizni sev sen
umâr-âlûde közler birle nergis
Tüzüp heft reng birle turfe meclis
Yayıp bergini çün zülf-i erû en
Çı updur âte in tâc-ı urusan
O uban atmi oce dermiyâne
Béhi birle anarı dane dane
Ger her cânib e ba sañ alma deydur
Birini al u birini alma deydur
Yafurma ı ara engur âhi
Siper tartip yüzige çün sipâhî
Piyaz ot ya li içre tâcidâr
Fetingan aldida lobyâ cilvedâr
Yene bir cânib-i bé-hed a undur
Kûhistân ta laridin hem füzûndur
Felek içre yatar ervar ervâr
Ki söret birle bend rûmi â dâr
Çégip gül ba i e turnayi bir yan
Yatıpdur ha imi lobyayı bir yan
Cora end u sarig erkâni bisyâr
oce destâriyu tofani bisyâr
Egerçi ney éker kim nâzenîndur
ehin âhî a un bé ek irindur
Yene bir il a unni berkni der
Ani her kim ki kördi bergni der
Mo ulistan içre yo tu hem teng
Ferîdûn he emetu Cem îd evreng
Tecemmül te dide an e te âbül
Ne keçe mi ezeb kündüz yasavul
O uydur her nefes ehl-i zemâne
Duâ-yi devleti bu âstâne
Be-he i evbiyâ vu evliyâler
Be-he i hürmet-i merd u udâler

Çünançe devletiñ bar u cehân bar
Satu i Bu ra an bol ay mededkâr
Serîr u devletiñ ilkinde bol ay
Ki fevç-i le kerîñ âlemge tol ay

Elif âmetim ildi 1 iñ çü nûn
Bes evvare eylepki da 1 cünûn
edim çañu eyley reng ü peyni tar
Fi ân çı su her taridin sed hezâr
urû âne çün daf hikâyet ilip
Ne kördüm i ittim rivâyet ilip
Sedâyi seruru celâcil bile
Terâne çekip ye'ni miñ til bile
ebistâni köñlümde tehrir étey
Sü en-senc olup sözni te rîr étey
Kerem ri tesi birle îrâzelik
Mo uliye içre pür âvâzelik
Edâlet ilip el üstide âh
Cehândârdin yerurdin penâh
Se âvet hemî e ular pé esi
Re'iyet esrâr e endi esi
Mürüvetleri barçe e âm üçün
Diyânet birle ey u'l-islâm üçün
Du'â-goy devletleri bé- ümâr
Nezer eylegen neçe büzürgvâr
Ayâ meyseru deryâ dil u nâmdâr
Ziyâde eylegey devletiñ girdgâr
Me'ânî hevâsi e ildiñ urûc
Séni eylegen Teñri sahib-i urûc
Cehân ki veri çehâr bâ iñ séniñ
er'et terî et çérâ iñ séniñ
Heya gül eni sendin oldi behar
Muhebbet nesimide leylu nehar

Tiler devletiñni séniñ rozu eb
Ne dervi u o ba ne dünya teleb
Du'âyi muhibba ne eyler saña
itken körüp aferin der saña
Musellem bu ehru bu te tu bu tac
udayi cehan ildi bi éhtiyac
Yétip feyziñ el içre déh an üçün
Terehhümde merd u musulman üçün
Zihi mu lis olmi elayi saña
elafet serupayi layi saña
Kel emdi Zelîfî du'â eylegil
Du'â ez-berâyî uda eylegil.

KAYNAKLAR

- ERASLAN Kemal, **Mevlânâ Sekkâkî Divanı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.
- KARAA AÇ Günay, **Lutfî Divanı (Giri -Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- KILIÇ Filiz, “Uygur Sahasında Yeti en Bir Divan ıairi: Muhammed Sıdık Zelîfî”, **11. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiri Kitabı, 10-16 Haziran 2013**, Kırgızistan 2013, s. 727-730.
- NEC POV Ç NEC P Emir, **Yeni Uygur Türkçesi Sözlü ü**, (Çev: klil Kurban), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- OSMAN eyretcan, **Uy ur Kilassik Edebiyatı Kiskıçe Tarihi**, 2. Cilt, s. 478, Ürümçi 1996.
- TURSUN min, **Zelîfî Divanı**, Milletler Ne riyatı, Pekin 1985.
- Uy ur Edebiyat Tarihi**, 2. Cilt, Milletler Ne riyatı, Pekin 2006.
- Uy urların Kedimki Edebiyatı**, 2. Cilt, incan Maarif Ne riyatı, Ürümçi.